

Pagina 1
Persvragen en privacybescherming

Pagina 5
Werkgeversaansprakelijkheid

Pagina 9
Geen schade en kosten
rechtsbijstand

Pagina 11
Jurisprudentie opzetclausule

Pagina 13
NPP

Pagina 14
In Memoriam
Openbare website PIV vernieuwd

Pagina 15
Agenda

Jaargang 7, november 2003

Die zwijgt stemt toe

Vragen van de pers en privacybescherming in letselzaken

Diverse verzekeraars zal het al eens zijn overkomen, dat over een in behandeling zijnde letselzaak vragen werden gesteld door een journalist. De achtergrond hiervan is dan vaak, dat de claimende partij contact heeft gezocht met de redactie van een krant of televisieprogramma en zijn of haar nood heeft geklaagd. Hierbij is de verzekeraar meer dan eens de boosdoener, namelijk een instantie die aan al het leed dat een schuldloos slachtoffer is overkomen, alleen nog maar méér ellende toevoegt.

In letselzaken is vaak het beleid om niet inhoudelijk te reageren op persvragen. Geen commentaar is dan het devies, al dan niet met een algemene verwijzing naar 'de' privacyregels of naar de omstandigheid dat de zaak onder de rechter is. De ervaring heeft geleerd, dat dit niet bijdraagt aan een genuanceerde beeldvorming bij de pers en het publiek. Integendeel, de suggestie ontstaat dat de verzekeraar boter op z'n hoofd heeft en dáárom geheimzinnig doet. En dat terwijl die verzekeraar vaak echt nog wel 'een verhaal' heeft, ook in zaken die misschien minder goed zijn behandeld.

Bij een goede schadebehandeling van een letselzaak past, dat op een zo open en begrijpelijk mogelijke manier wordt gecommuniceerd. Uitgangspunt hierbij blijft echter, dat de wet en de in het maatschappelijk verkeer geldende normen worden gerespecteerd. Daar waar richting de pers niet mag worden gereageerd, zal ieder inhoudelijk commentaar dus moeten uitblijven. Waar echter ruimte bestaat om een reactie te geven, is te overwegen deze ruimte te gaan benutten. En als die ruimte er niet is, zou het streven erop gericht moeten zijn de pers uit te leggen waaróm niet kan worden gereageerd.

Van belang bij dit alles is natuurlijk, wat daadwerkelijk de mogelijkheden zijn om te reageren (en misschien zelfs te anticiperen) op persvragen. Dit artikel beoogt hier enig

Mr. W.G.A. van
Gerner, advocaat
Nationale-
Nederlanden

inzicht in te geven. Ik heb aansluiting gezocht bij een stukje uit De Volkskrant, dat ik tekenend vind voor de wijze waarop nogal eens wordt geoordeeld over verzekeraars, die weigeren commentaar te geven op persvragen. Het krantenartikeltje is van 25 juli 1998 en geschreven door de eigen ombudsman van De Volkskrant. Deze ombudsman maakt in het stukje melding van een brief aan de krant van een directeur communicatie bij een grote verzekeringsmaatschappij. Aanleiding voor deze brief was een artikel in de krant over een man die bij een verkeersongeval een whiplash had opgelopen. De man stelde hierdoor arbeidsongeschikt te zijn geworden, maar de verzekeraar heeft door middel van een detectivebureau achterhaald dat hij wekelijks een voetbaltraining leidde en daarbij zelfs ook kopballen gaf. Aan het slot van het artikel werd aan de verzekeraar gevraagd welke aanwijzingen er waren dat de man fraudeerde. Gesteld werd "De verzeke- ➤

raar kan of wil het niet zeggen". De directeur communicatie beklaagde zich – kort gezegd – over het hieruit blijvende 'slachtofferdenken' waarbij hij onder meer wees op 'de privacy' als reden voor de verzekeraar om niet op individuele gevallen in te willen gaan.

Voor mijn verhaal wil ik drie aspecten uit het stuk nader belichten.

- De verslaggever wees erop dat de tegenpartij zelf de publiciteit had gezocht en vroeg zich af wat het bedrijf dan nog in de weg staat om zelf wat tegengas te geven. Dit roept de vraag op of, en zo ja onder welke omstandigheden, sprake kan zijn van een recht op weerwoord of mooier gezegd: *Droit de Response*.
- De ombudsman van de krant stelde vervolgens het wel logisch te vinden dat de verzekeraar niks wilde zeggen, omdat de andere partij al had aangekondigd een civiele procedure te starten. Dit brengt mij op de vraag naar het belang van een komende, lopende of afgesloten procedure.
- En ten slotte de conclusie van het stuk. Kort gezegd werd gesuggereerd dat het toch ook wel aan de verzekeraar zelf was toe te rekenen dat hij in de onderliggende rol terecht kwam, omdat hij zich verplicht voelde zich te houden aan 'zijn' richtlijn. Dit geeft aanleiding te bezien wat de geldende normen dan wel zijn.

Geldende normen voor de bescherming van de privacy van het individu

Om met het laatste te beginnen, ruwweg kunnen drie groepen van regels worden onderscheiden waaruit normen op privacygebied zijn af te leiden.

- Als eerste groep kan worden genoemd de regelgeving die specifiek is gericht op bescherming van persoonsgegevens in het algemeen, zoals de EU-richtlijn dataprotectie en de Wet Bescherming Persoonsgegevens. De ontwikkeling van deze regels houdt met name verband met moderne vormen van gegevensverwerking en opslag.
- De tweede groep wordt gevormd door regels over gebruik, opslag en uitwisseling van gevoelige informatie die de persoonlijke levenssfeer diepgaand kan raken, zoals medische en strafrechtelijke gegevens. Voor de letselschadepraktijk zijn vooral de regels met betrekking tot medische gegevens van belang, zoals de regels in het zogenaamde Groene Boekje van de KNMG en de WGBO.
- De laatste groep bestaat uit de geschreven en ongeschreven regels van zorgvuldigheid volgens het normale, burgerlijk recht. Dus: de gewone regels met betrekking tot toerekenbare tekortkoming (wanprestatie) en onrechtmatige daad. Hiertoe reken ik ook de zogenaamde horizontale werking van het grondrecht dat een ieder recht heeft op de bescherming van zijn persoonlijke levenssfeer. Naast de met het medisch beroepsgeheim samenhangende regels, zijn déze regels voor het onderhavige onderwerp het belangrijkste.

Uit al deze regels is als hoofdlijn af te leiden, dat een verzekeraar persoonlijke gegevens alleen mag gebruiken in overeenstemming met het doel waarvoor die gegevens zijn

verzameld. Persoonlijke gegevens uit een schadedossier mogen dan ook alleen worden gebruikt voor de afhandeling van de schade waar het dossier betrekking op heeft. Gebruik voor andere doeleinden, waaronder publiciteit, is dus in principe niet geoorloofd. Daarvoor is toestemming nodig van de personen die de gegevens aangaan en die op vertrouwelijkheid mogen rekenen.

In de praktijk is het natuurlijk al lastig genoeg om voor de beantwoording van persvragen eerst toestemming te verkrijgen van de wederpartij. Niet alleen wordt daarvoor vaak niet eens de tijd gegund, maar bovendien is de houding van de wederpartij in publiciteitszaken vaak bepaald niet gericht op het verlenen van medewerking aan de verzekeraar om zich te verweren. In de meeste gevallen is het immers de wederpartij zelf die de publiciteit heeft gezocht wegens een bestaand conflict.

Maar zelfs in de – bijna theoretische – situatie dat de wederpartij toestemming verleent om over hem of haar publiekelijk een boekje open te doen, dan nog zijn wij er niet. Ook de privacy van de verzekerde zelf kan in het geding zijn, waardoor hem eveneens om goedkeuring moet worden gevraagd. Het gaat immers mede om zijn aansprakelijkheid. En stel nou, dat het in de zaak van het voetballende verkeersslachtoffer zijn buurvrouw is geweest die de verzekeringsmaatschappij heeft getipt. Ook zij mag er toch op rekenen dat de verzekeraar zorgvuldig omgaat met haar identiteit?

Niet om de lezer te ontmoedigen, maar om het beeld enigszins compleet te maken, moet ik bovendien nog enige aandacht geven aan het medisch beroepsgeheim. Zoals televisieprogramma's als Medische Missers tonen, blijken namelijk vooral medische aansprakelijkheidskwesties in de publiciteit te komen. Het medisch beroepsgeheim speelt in die zaken een belangrijke rol. Maar niet alleen in die zaken: bijna elk letselschadedossier bevat informatie die – uiteindelijk – van artsen afkomstig is. Onder het medisch beroepsgeheim vallen niet alleen medische gegevens in de strikte zin van het woord, maar alle informatie waarvan de medicus in zijn beroepsuitoefening kennis neemt en waarvan hij het vertrouwelijk karakter moet begrijpen. Om bij de in De Volkskrant genoemde kwestie te blijven: indien de whiplashpatiënt in kwestie tegenover zijn huisarts heeft verklaard toch nog zeer actief aan sportbeoefening te doen, valt ook die informatie onder het medisch beroepsgeheim.

Dat medische informatie vervolgens via de medisch adviseur van de verzekeraar en met de vereiste machtigingen in het schadedossier terecht komt, betekent niet dat daarvan zonder meer op dezelfde wijze als van andere informatie gebruik mag worden gemaakt. Men zal zich moeten blijven realiseren, dat al vanaf het begin van het traject op deze informatie een stempel 'Medisch Geheim' staat. Dit betekent, dat onder omstandigheden ook nog aan de arts goedkeuring moet worden gevraagd de door hem versprekte informatie voor het beantwoorden van persvragen te gebruiken. Het is namelijk niet uitgesloten dat, ondanks uitdrukkelijke instemming van de patiënt zelf, zijn arts in verband met zijn medisch beroepsgeheim toch moet oordelen dat de medische informatie niet voor het doel van

openbaarmaking mag worden gebruikt. Bijvoorbeeld omdat de patiënt de draagwijdte van zijn goedkeuring onvoldoende kan overzien, of omdat het publiek maken van de informatie in strijd moet worden geacht met het algemeen belang dat men zich vrijelijk en zonder openbaarmaking tot artsen moet kunnen wenden.

Al met al is de tussenstand voor verzekeraars dus niet zo gunstig. De wederpartij kan vrijelijk richting de pers allerlei mededelingen doen, terwijl verzekeraars volledig gebonden lijken aan regels die het hen praktisch onmogelijk maken inhoudelijke te reageren. Zo is het echter niet helemaal. En daarbij kom ik op het aspect dat ik zojuist als eerste punt noemde:

Het recht van weerwoord of Droit de Response van de verzekeraar

Eerder, bij geldende normen, noemde ik al even het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer. Dit is een grondrecht, voor Nederland verankerd in art. 10 van onze Grondwet. Hoewel geschreven voor de verhouding tussen overheid en burger, kan daarop ook in de verhouding tussen burgers onderling een beroep worden gedaan.

Volgens de tekst van de Grondwet, geldt het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer “*behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen*”. Dit biedt naar mijn mening een opening om in extreme gevallen enig weerwoord te bieden, ook al is daarvoor geen toestemming gegeven. Ik denk hierbij aan de situatie, waarin een tegenpartij publiekelijk onjuiste mededelingen doet en grievende opmerkingen maakt, met de kennelijke bedoeling de verzekeraar schade te berokkenen. In zo’n duidelijke situatie is sprake van een onrechtmatige daad en hoeft de verzekeraar zich in mijn optiek niet van ieder commentaar te onthouden op de enkele grond van het privacybelang van de persoon die deze mededelingen doet.

De praktijk is echter veel genuanceerder: aan de journalist is weliswaar een gekleurd verhaal verteld, maar niet kan worden gezegd dat sprake is van een onrechtmatige daad. In dat geval zou – om in de sfeer van de grondrechten te blijven – theoretisch gesproken kunnen worden van een botsing van grondrechten: de vrijheid van meningsuiting van de verzekeraar botst met het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van de personen die bij de schadezaak zijn betrokken. In deze sfeer moet als hoofdlijn worden aangenomen dat het recht op privacybescherming overheersend is. Dit recht is echter niet absoluut. De bijzondere omstandigheden van het geval kunnen de weegschaal soms ook wel naar de andere kant laten doorslaan.

Wanneer weerwoord?

Voor het geval u nu van mij verwacht dat ik alle omstandigheden opsom die van belang kunnen zijn om te bepalen of in een concrete zaak sprake is van informatievrijheid en daarbij ook nog aangeef welk gewicht daaraan moet worden toegekend, moet ik u teleurstellen. Ik heb hiervoor geen tabellenboekje, en de rechter trouwens ook niet. Wel kan ik een aantal factoren opnoemen die in mijn visie van belang zijn:

1. Wie heeft de publiciteit gezocht?

Vaak is het de wederpartij die in persoon contact heeft opgenomen met de redactie van de krant of van het televisieprogramma. Hij heeft dan zelf als het ware publiekelijk de bal gekaatst en moet die van de verzekeraar terugverwachten. Maar soms is het een ander dan de betrokkene zelf, zoals een belangenbehartiger of een familielid. In dat geval is extra voorzichtigheid geboden.

2. Welke gegevens heeft de betrokkene zelf al aan de redactie verstrekt?

Gegevens die de betrokkene zelf al aan de openbaarheid heeft prijsgegeven hoeft de verzekeraar in principe niet meer geheim te houden, althans niet ter bescherming van de privacy van die betrokkene.

3. In hoeverre zijn de al gedane mededelingen juist en volledig?

Als de betrokkene een verkeerd of onjuist beeld schetst in het nadeel van de verzekerde of van de verzekeraar, neemt objectief het belang om te reageren toe.

4. In welke mate leidt gegevensverstrekking door de verzekeraar tot een verdergaande inbreuk op de privacy?

- Van belang hierbij is allereerst tot welk niveau van intimiteit de betrokkene zelf al de pers over het conflict heeft geïnformeerd. Indien hij bijvoorbeeld slechts in algemene termen heeft gesproken over de omvang van de geleden schade, zal de verzekeraar op zijn beurt daarop niet snel in detail kunnen reageren.
- Verder moet worden gekeken naar de aard van de informatie. Verstrekking van medische gegevens leidt – zoals besproken – vaak tot een inbreuk op de privacy, die zonder toestemming niet te rechtvaardigen is. Informatie over de procedure van afhandeling, zoals het tempo, zal in de regel wel zonder problemen kunnen worden gegeven.

5. Zijn er alternatieven?

Als in verband met het privacyaspect niet of onvoldoende kan worden gereageerd, kan worden gezocht naar alternatieven. Zo kan misschien worden verwezen naar specifieke correspondentie die in het bezit is van de advocaat van de betrokkene en waarin het standpunt van de verzekeraar is toegelicht. Het is dan de keuze van de belanghebbende zelf om die stukken al dan niet over te leggen.

Bijkomend tactisch voordeel hiervan is, dat de rollen enigszins worden omgedraaid. Bij een weigering de brief over te leggen, roept juist de wederpartij de schijn op geen opening van zaken te willen geven.

Een praktijkvoorbeeld

Bij de hiervoor genoemde punten hoort nog de omstandigheid waarin de zaak onder de rechter is. Ik noemde dit aspect bij mijn bespreking van het stukje in De Volkskrant als apart onderwerp en ga daar straks meer inhoudelijk op in. Maar eerst zal ik een bekend praktijkgeval schetsen, waaruit blijkt hoe concreet de rechter in publiciteitszaken oordeelt.

In het plaatsje Midwolda werd in 1987 op initiatief van een zekere meneer Modderman een ‘zwartboek’ uitgebracht, waarin ongeveer elf uitkeringstrekkers met mod-

der gooiden naar de Gemeentelijke Sociale Dienst. In dit boek – dat aan diverse kranten werd aangeboden – stond onder meer een interview met de heer L., die verklaarde: *“Ik had een keer vergeten wat inkomsten op te geven, dat kan gebeuren. Nou, dat heb ik ook geweten. Daar ben ik drie maal voor gestraft: ik kreeg een half jaar strafbetering van vijftig procent, de rechter veroordeelde me tot twee jaar voorwaardelijk en ik moest nog een fors bedrag terugbetalen. En dan te bedenken dat dit allemaal te voorkomen was als de Sociale Dienst gewoon even had geïnformeerd hoe dat zat.”* Begrijpelijkerwijs zegt hij dan ook over de Sociale Dienst: *“ze maken er een sport van om mensen te vernederen, nog dieper in de put te trappen”.*

Actief als men is in Midwolda, werd enkele dagen later door de gemeente een ‘witboek’ uitgegeven, waarin de aantijgingen – die bepaald niet mals waren – werden weerlegd. Hierbij werd ook een boekje open gedaan over L., waaruit blijkt dat hij driemaal steunfraude had gepleegd, één keer in de proeftijd werd ontslagen omdat hij liever ging wielrennen en ook om die reden een opleiding – met uitzicht op een vaste baan – heeft geweigerd. L., natuurlijk link geworden wegens deze aantasting van zijn privacy, spande vervolgens een kort geding aan. De President van de Rechtbank te Groningen oordeelde de openbaarmaking van persoonlijke gegevens door de gemeente in principe onrechtmatig wegens strijd met het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Niettemin aanvaardde hij het weerleggen van onjuiste en grievende beschuldigingen als rechtvaardigingsgrond voor zo’n inbreuk, waarbij hij onder meer letterlijk opmerkte: *“wie kaatst moet de bal verwachten”.* (Pres.Rb. Groningen 7 oktober 1987, KG 1987, 455)

Toch kwam de gemeente er niet zonder kleerscheuren vanaf. De president vond dat de gemeente in haar weerlegging verder was gegaan dan nodig was. Zo was het volgens de president niet nodig geweest om melding te maken van de drie – overigens onbetwist gebleven – gevallen van steunfraude en was ook vermelding van de problemen bij het vinden van passend werk overbodig, waardoor de gemeente het kaatsspel uiteindelijk toch nog verloor.

Dit soort zaken leert dus dat, hoe invoelbaar het ook is krachtig te willen reageren op onjuiste aantijgingen, altijd in de gaten moet worden gehouden dat de eventuele reactie toch echt niet verder gaat dan noodzakelijk is.

Procedureaspect: de zaak is onder de rechter

Een vaak gehoord argument om niet richting de pers te willen reageren is, dat de zaak ‘onder de rechter’ is. Formeel beschouwd is er echter in Nederland geen rechtsregel die verbiedt als partij over een zaak waarover de civiele rechter zich buigt mededelingen te doen. Toch is er reden in een dergelijke situatie enige terughoudendheid te betrachten. Allereerst geldt dat partijen – of in elk geval één van hen – ervoor hebben gekozen de kwestie met kracht van argumenten aan de rechter voor te leggen. De rechter moet op basis van deze argumenten uitspraak doen en het past daarbij niet parallel aan dit tra-

ject een publiek debat aan te gaan, waarbij dezelfde argumenten op een andere wijze worden verwoord of zelfs andere worden aangevoerd. Bovendien kunnen daarbij stellingen als waar worden gepresenteerd of aangenomen, waar de rechter mogelijk geheel anders over zal denken. Hierbij komt – ten slotte – nog de schijn van het trachten de rechter buiten de procedure om te beïnvloeden. In Nederland kennen wij in principe openbaarheid van rechtspraak. Dit roept de vraag op of, als de rechter in een eind- of tussenvonnis heeft gesproken, de inhoud van dit vonnis en de processtukken vrijelijk ter beschikking van de pers mogen worden gesteld.

Voor uitspraken geldt dat de griffier volgens de wet aan een ieder die dat wenst een afschrift of uittreksel geeft, tenzij dit naar zijn oordeel moet worden geweigerd ter bescherming van zwaarwegende belangen. Wat in een vonnis of arrest staat, is dus in principe openbaar. Dit biedt een opening om bij persvragen toch inhoudelijk te reageren aan de hand van de inhoud van rechterlijke uitspraken, ook al is bijvoorbeeld sprake van een medisch geschil. Hetzelfde geldt voor eventuele stukken die aan de uitspraak zijn gehecht.

Bij deze aanpak past wel enige voorzichtigheid. Gerechtelijke uitspraken zijn theoretisch wel openbaar, maar in de praktijk toch eigenlijk niet. Bovendien kunnen in uitspraken privacygevoelige aspecten aan bod komen, waarop de persvragen geen betrekking hebben. In zo’n geval is het toch wel wijsheid niet zelf actief aan verspreiding van de uitspraak mee te werken.

Afronding

Voor journalisten geldt dat zij zich bij het samenstellen van een item over een letselzaak niet uitsluitend mogen laten leiden door de beweringen van de benadeelde. Een zorgvuldige voorbereiding brengt met zich mee dat in principe ook recht van wederhoor wordt geboden. Zo oordeelde de Raad voor de Journalistiek –als onafhankelijke instelling die klachten behandelt over journalistieke activiteiten – bij uitspraak van 18 juli 2003 (RvdJ 2003/48): *“Bij berichtgeving die ernstige beschuldigingen bevat, moet een journalist met bijzondere zorgvuldigheid te werk gaan. Dit houdt in het algemeen onder meer in het toepassen van wederhoor. Dat de beschuldigingen door een geïnterviewde zijn geuit, maakt dat niet anders.”*

Hier staat tegenover dat een verzekeraar, die een verzoek om een reactie ongemotiveerd afdoet met ‘geen commentaar’, zich er niet over kan beklagen dat een journalist dan maar de hem door de wederpartij verstrekte informatie volgt.

Illustratief in dit verband is een uitspraak van de President van de Rechtbank Den Haag: *“Eiseres heeft aanbod tot weerwoord geweigerd. In dat weerwoord had zij onjuistheden kunnen ontzenuwen. Omdat zij die gelegenheid voorbij heeft laten gaan, zal zij een op onjuistheden gegronde vordering van een publicatieverbod zien stranden.”* (Pres.Rb. Den Haag 27 januari 1983, KG 1983, 96)

Ook in de beleving van de pers en het publiek komt een verzekeraar die stelselmatig commentaar weigert er niet altijd goed af, zoals blijkt uit het genoemde artikeltje in

vervolg van pagina 4

De Volkskrant. Ik denk dat onbekendheid met wat privacybescherming allemaal inhoudt hierbij een belangrijke rol speelt.

Resteert de grote vraag of de verzekeraar uit De Volkskrant het anders had moeten – en vooral: mogen – doen. Deze vraag is lastig te beantwoorden, omdat de exacte omstandigheden van het geval mij niet bekend zijn. Met name is mij niet bekend, uit welke bron de verzekeraar informatie heeft ontvangen waaruit hij – kennelijk – heeft afgeleid dat de claim mogelijk geen zuivere koffie is. Stel bijvoorbeeld, dat de verzekeraar heeft gehandeld op basis van een tip van de buurvrouw. Zoals ik al eerder opmerkte, meen ik dat ook die buurvrouw recht heeft op bescherming van haar privacy. Het noemen van haar naam zou ik dan ook zeker ontraden.

Misschien dat de verzekeraar in kwestie er goed aan zou hebben gedaan een oplossing te zoeken in de sfeer van de alternatieven. In het geval een persoonlijk onderzoek in de vorm van schaduwen en filmen heeft plaatsgevonden, heeft de betrokkene er recht op te weten waarom dit onderzoek werd ingesteld. Hij moet namelijk kunnen

toetsen – en kunnen laten toetsen door bijvoorbeeld de Raad van Toezicht – of de verzekeraar zich heeft gehouden aan de in 1997 tot stand gekomen Gedragscode Persoonlijk Onderzoek.

Of de verzekeraar in het kader van zijn informatieverstrekking aan de betrokkene ook feitelijk de naam van de buurvrouw als tipgeefster zou moeten noemen, is overigens een heikel punt. Omdat het onderwerp is beperkt tot het privacyaspect bij persvragen, volsta ik hier met de opmerking dat de Raad van Toezicht in een uitspraak al eens heeft gesteld dat vrees voor represailles onvoldoende rechtvaardiging vormt om opgemaakte rapporten desgevraagd niet toe te zenden aan een verzekerde. (RvT II-95/22)

De verzekeraar had wellicht dan ook kunnen verwijzen naar bepaalde aan de betreffende whiplashpatiënt verstrekte informatie, zoals het onderzoeksrapport. Gecombineerd met een toelichting, waarom vanuit privacyoogpunt de aan de betrokkene verstrekte informatie niet rechtstreeks aan de pers wordt verstrekt, zou het beeld er wellicht iets anders hebben uitgezien.

Werkgeversaansprakelijkheid

HR 12-09-2003, LJN-Nr. AF 8254

Opnieuw: Werkgever schiet niet te kort in haar zorgplicht; Art. 7:658 BW beoogt niet een absolute waarborg te scheppen.

Is een schoonmaakbedrijf als werkgever tekortgeschoten in het treffen van redelijkerwijs noodzakelijke veiligheidsmaatregelen, indien een van de werknemers tijdens het schoonmaken haar evenwicht verliest en daarbij letsel oploopt? Feitelijke omstandigheden van het geval.

Feiten

Een schoonmaakster was sinds 1 december 1994 in dienst van een schoonmaakbedrijf. Op vier dagen per week verrichtte zij gedurende een aantal uren schoonmaakwerkzaamheden in de fabriek, de kantoorpanden en de personeelswinkel van een van de opdrachtgevers van haar werkgever.

De werknemster stelde dat zij op 25 september 1996 – zij was op dat moment reeds een half uurtje aan de slag – zag dat op een van de bureaus in een door haar schoon te maken kantoorruimte een koffiebeker was omgevallen. Een koffievlek droop langs de rechter achterpoot van het bureau naar beneden. Omdat rechts naast het bureau een kleine tafel met daarop een plant stond, verschoof zij de plant en boog zich over de bijzettafel om de koffievlek te verwijderen. Zij steunde met haar linkerhand op het bureaublad. Op enig moment verloor zij haar evenwicht

Mr. A.F.J. Blondeel,
AMEV Personenschade

en kwam met haar rechterhand op de grond terecht. Daarbij liep zij letsel op aan haar rechter wijsvinger. Nadien ontstond een posttraumatische dystrofie. Voor de uit dit letsel voortvloeiende schadelijke gevolgen stelde zij haar werkgever aansprakelijk op grond van art. 7:658 BW vanuit het standpunt dat: *“de werkgever nalatig is gebleven om de lokalen en gereedschappen waarmee zij de arbeid deed verrichten op zodanige wijze in te richten, alsmede voor het verrichten van de arbeid zodanige maatregelen te treffen en aanwijzingen te verstrekken, als redelijkerwijs nodig was om te voorkomen dat de werknemster schade lijdt in de uitoefening van haar werkzaamheden.”* **5**

De werkgever verweerde zich met de stelling dat hij aan alle mogelijke veiligheidsvoorschriften had voldaan. Voorts dat het aan de werknemers overkomen ongeval niet voorkomen had kunnen worden door het treffen van veiligheidsmaatregelen.

Kantonrechter

Vanwege een procedurefout werd de vordering door de Kantonrechter Breda afgewezen, waardoor deze niet toekwam aan een inhoudelijke beoordeling van de kwestie. De werknemers gingen in hoger beroep bij de Rechtbank Breda.

Rechtbank

De rechtbank stelde voorop dat – nu de schoonmaakster schade had geleden in de uitoefening van haar werkzaamheden – het bepaalde in art. 7:658 lid 2 BW met zich bracht, dat de werkgever in beginsel aansprakelijk was voor de door de werknemers geleden schade.

Dat was anders, indien de schade in belangrijke mate het gevolg was van opzet of bewuste roekeloosheid aan de zijde van de werknemers of indien de werkgever kon aantonen dat hij de in het eerste lid van art. 7:658 BW genoemde verplichtingen was nagekomen. Hiervoor behoefde niet vast te staan aan welke oorzaak het ongeval van de werknemers te wijten was. Die oorzaak was in zoverre wél van belang, dat de werkgever kon volstaan met aan te tonen:

- hetzij dat hij had voldaan aan alle verplichtingen die ingevolge lid 1 op hem rusten, teneinde een ongeval zoals dat aan de werknemers is overkomen, te voorkomen;
- hetzij dat nakoming van die verplichtingen het ongeval niet zou hebben voorkomen.

De werkgever was verplicht zodanige maatregelen te treffen en aanwijzingen te verstrekken als redelijkerwijs nodig was om te voorkomen dat de werknemers in de uitoefening van haar werkzaamheden schade zou lijden.

Uit de door de werknemers gestelde toedracht van het ongeval was volgens de rechtbank niet af te leiden dat de werknemers – bijvoorbeeld als gevolg van onvoldoende of ondeugdelijke instructies – ten onrechte tot verwijdering van de koffievlek was overgegaan of voor een gevaarlijke wijze van uitvoering van de werkzaamheden had gekozen. Evenmin dat zij door te haastig werken haar evenwicht had verloren. De verplichting van de werkgever aanwijzingen te verstrekken in het kader van zijn zorgplicht ging niet zover, dat hij – voor iedere door zijn werknemers mogelijk te verrichten handeling – gedetailleerd zou moeten voorschrijven hoe die handeling diende te worden verricht. De werknemers werkten reeds gedurende een zodanige periode op de betreffende locatie, dat zij kon worden geacht zelf te beslissen dat en op welke wijze zij de door haar in een kantoorruimte aangetroffen koffievlek zou schoonmaken. Naar het oordeel van de rechtbank viel in redelijkheid niet in te zien dat een schoonmaakster als de dame in kwestie het advies van een leidinggevende zou willen of moeten invoeren, alvorens

tot verwijdering van de aangetroffen koffievlek over te gaan. Of voor deze werknemers de praktische mogelijkheid bestond voorafgaande aan het verwijderen van de koffievlek daaromtrent advies van een leidinggevende in te winnen, achtte de rechtbank daarom in dit geval niet relevant. Het verwijderen van de koffievlek behoorde, zoals ook door de werknemers zelf werd gesteld, tot haar gewone werkzaamheden.

De rechtbank zag niet in welke op hem rustende verplichtingen de werkgever geschonden zou kunnen hebben, waarvan de nakoming het aan de werknemers overkomen ongeval zou hebben kunnen voorkomen. De door de werknemers geleden en te lijden schade was het gevolg van het door de werknemers tijdens het verrichten van haar werkzaamheden verliezen van haar evenwicht, als gevolg waarvan zij een vinger kwetste waarna een post-traumatische dystrofie is opgetreden. Dergelijk evenwichtsverlies kon uiteraard ook optreden tijdens het verrichten van op zich ongevaarlijke werkzaamheden zoals de onderhavige. Van een door de werkgever vooraf te onderkennen gevaarlijke situatie – waarvoor de werkgever de werknemers krachtens de wet of de toepasselijke CAO had dienen te waarschuwen en/of in verband waarmee zij ter voorkoming van door de werknemers te lijden schade maatregelen had dienen te treffen en aanwijzingen had dienen te verstrekken – was geen sprake.

De rechtbank overwoog bovendien dat op de enkele grond dat de werkgever geen ongevalsrapportage heeft doen opmaken, niet kan worden geoordeeld dat de werkgever niet aan de op hem rustende stelplicht heeft voldaan.

De rechtbank besloot met de overweging dat hetgeen de werkgever stelde erop neerkwam dat van hem in redelijkheid te vergen maatregelen, die het ongeval hadden kunnen voorkomen, niet denkbaar waren. Gelet op hetgeen de werknemers had gesteld omtrent de toedracht van het ongeval, was de werkgever in de ogen van de rechtbank niet tekort geschoten in zijn stelplicht. Omdat de werkgever niet was tekortgeschoten in de op hem rustende zorgplicht met betrekking tot de veiligheid van de werkzaamheden en werkomgeving van de werknemers, werd de vordering van de werknemers afgewezen.

De werknemers kon zich in het oordeel van de rechtbank niet vinden en ging in cassatie.

Hoge Raad

De Hoge Raad stelt voorop dat met art. 7:658 lid 1 BW niet is beoogd een absolute waarborg te scheppen voor bescherming van de werknemer tegen het gevaar van arbeidsongevallen. Deze bepaling heeft tot strekking een zorgplicht in het leven te roepen en verplicht de werkgever voor het verrichten van arbeid zodanige maatregelen te treffen en aanwijzingen te geven als redelijkerwijs nodig is teneinde te voorkomen dat de werknemer in de uitoefening van zijn werkzaamheden schade lijdt.

De Hoge Raad gaat vervolgens in op de door de werknemers tegen het vonnis van de rechtbank ingestelde klachten en doet deze af met de constatering, dat de overwegingen van de rechtbank feitelijk en niet onbegrijpelijk zijn.

Allereerst acht de Hoge Raad feitelijk en niet onbegrijpelijk de overweging van de rechtbank, dat uit de door de werknemster gestelde toedracht van het ongeval niet valt af te leiden dat zij haar evenwicht heeft verloren door te haastig te werken.

Evenmin onbegrijpelijk acht de Hoge Raad het met de feiten verweven oordeel van de rechtbank dat uit de door de werknemster gestelde toedracht van het ongeval niet is af te leiden dat zij – bijvoorbeeld als gevolg van onvoldoende of ondeugdelijke instructies – de koffievlek ten onrechte heeft verwijderd.

Voorts stelt de Hoge Raad dat in de overweging van de rechtbank, dat uit de door de werknemster gestelde toedracht van het ongeval niet valt af te leiden dat zij voor een gevaarlijke wijze van uitvoering van de werkzaamheden heeft gekozen, besloten ligt dat de werkgever voor wat betreft de omstandigheden waaronder het ongeval heeft plaatsgevonden jegens de werknemster niet is tekortgeschoten in de op haar rustende zorgplicht door in zoverre geen instructies te geven, maatregelen te treffen of toezicht te houden.

De werknemster beklagt zich er in cassatie over, dat de rechtbank de rechtsplicht van de werkgever zou willen beperken tot (slechts) het geven van gedetailleerde instructies. Volgens de werknemster omvat de rechtsplicht van de werkgever echter mede het geven van algemene aanwijzingen ter zake van werkhouding, het verplaatsen van zware voorwerpen of het omgaan met werkdruk. Dit mede gezien het feit dat art. 7:658 BW juist ook bescherming biedt tegen onoplettendheid bij vaak voorkomende en/of routinematig uitgevoerde werkzaamheden.

De Hoge Raad verwierpt deze klacht van de werknemster en stelt zich op het standpunt dat de rechtbank met het impliciete oordeel – dat geen sprake is geweest van onvoldoende of ondeugdelijke instructies – kennelijk mede het oog heeft gehad op instructies van algemene aard.

Een volgend betoog van de werknemster was dat reeds het enkele feit, dat in het bedrijf van de werkgever een bijgewerkte en geëvalueerde risico-inventarisatie in de zin van art. 4 Arbeidsomstandighedenwet (oud) ontbrak, met zich brengt dat zij niet heeft voldaan aan haar verplichting gemotiveerd te stellen dat zij haar in art. 7:658 lid 1 BW bedoelde zorgplicht jegens de werknemster is nagekomen. Deze klacht berust naar het oordeel van de Hoge Raad op een onjuiste rechtsopvatting.

Met referentie aan zijn arrest HR 16 mei 2003, RvdW 2003, 94 (Dusarduyn/Gebr. Dupuy, val door lichtkoepel) overweegt de Hoge Raad: “... *het is immers afhankelijk van de omstandigheden van het geval of de in artikel 7:658 lid 1 BW bedoelde zorgplicht meebrengt dat een werkgever vooraf een inventarisatie van de veiligheidsrisico's dient te maken betreffende het werk waarvoor hij zijn werknemer inzet en of de werkgever een interne regeling dient te hebben die ertoe strekt de werknemers duidelijk te maken op welke wijze in hun werk onveilige situaties vermeden kunnen en moeten worden en op welke wijze veiligheidsrisico's moeten worden bepaald.*”

Ook de klacht van de werknemster – dat art. 7:658 lid 1

BW geen causaal verband vereist tussen de door de werkgever redelijkerwijs te treffen veiligheidsmaatregelen en het ongeval dat tot schade heeft geleid – berust naar het oordeel van de Hoge Raad op een onjuiste rechtsopvatting: “... *al aangenomen dat het ontbreken van een bijgewerkte en geëvalueerde risico-inventarisatie in de zin van artikel 4 arbeidsomstandighedenwet in het concrete geval een tekortkoming van de werkgever tegenover de werknemer zou inhouden, kan de werkgever immers ook in dat geval aan zijn aansprakelijkheid ontkomen door aan te tonen dat een risico-inventarisatie die aan de daaraan te stellen eisen voldeed, het ongeval niet zou hebben voorkomen.*”

In dit verband refereert de Hoge Raad aan HR 10 december 1999, NJ 2000, 211 (Fransen/Pasteurziekenhuis)

Commentaar

Hoe het wegpoetsen van een koffievlek ook de grenzen van werkgeversaansprakelijkheid ex art. 7:658 BW helder voor de dag doet komen. Die aansprakelijkheid strekt zich niet als een koffievlek uit over de gevolgen van élk willekeurig ongeval dat onder werktijd plaatsvindt. In plaats van – nadat zich een ongeval heeft verwezenlijkt – in het koffiedik van allerlei te bedenken maatregelen kijken, kan het beste het totale feitencomplex met een heldere blik in beschouwing worden genomen. En derhalve eerst even een vlekje wegwerken.

In dit koffievlekarrest is bij een heldere toedracht niet gebleken, dat de werkgever is tekortgeschoten in een op haar rustende zorgverplichting. Van een werkgever kan in redelijkheid niet worden verwacht veiligheidsmaatregelen te treffen voor risico's die niet kenbaar zijn. Het is een werkgever nu eenmaal onmogelijk altijd en overal toezicht te houden en ‘alle’ denkbare risico's uit te sluiten. Nu het schoonmaakbedrijf ‘redelijkerwijs’ geen maatregelen had kunnen treffen om te voorkomen dat de werknemster haar evenwicht zou verliezen en daarbij haar rechter wijsvinger zou stoten, kan het verwezenlijken van dit risico niet leiden tot aansprakelijkheid. Dit is in de gerechtelijke procedure steeds het standpunt van de werkgever geweest en de rechtbank heeft – gezien de omstandigheden van het geval – dit standpunt gehonoreerd. De Hoge Raad laat dat feitelijke oordeel van de rechtbank in stand.

De Hoge Raad volgt de weg van bijvoorbeeld HR 10 december 1999 in de zaak waarin een verpleegster stelde te zijn uitgeleden over een injectienaald. Ondanks dat niet vaststond dat de injectienaald ook daadwerkelijk de oorzaak van het uitglijden was geweest, moest het ziekenhuis als werkgever in beginsel aansprakelijk worden geacht omdat het ongeval in de uitoefening van de werkzaamheden – zoals bedoeld in art. 7:658 lid 2 BW – had plaatsgevonden. Vervolgens dient de werkgever aan te tonen dat hij aan zijn verplichtingen als bedoeld in art. 7:658 BW heeft voldaan of dat nakoming van die verplichtingen het ongeval niet zou hebben voorkomen.

Het arrest valt goed te rijmen met HR 24 juni 1994, NJ 1995, 137 (Hollander/Wolfard & Wessels) inzake een werknemer die met een losstaande ladder had gewerkt, daar waar zijn werkgever aan hem een vaste en verankerde ladder ter beschikking had gesteld.

vervolg van pagina 7

In dat arrest zag de Hoge Raad geen ruimte voor een absolute waarborg, welke geboden zou worden door art. 7A:1638x (oud) BW, de voorganger van art. 7:658 BW. Te nemen maatregelen ten behoeve van een veilige werksituatie moeten redelijkerwijs van een werkgever te vergen zijn.

Dat het op 1 april 1997 ingevoerde art. 7:658 BW geen risicoaansprakelijkheid creëert, maar – evenals zijn voorganger art. 7A:1638x (oud) BW – een schuldaansprakelijkheid vestigt en dus niet beoogt een absolute waarborg te scheppen voor de bescherming van de werknemer tegen het gevaar van arbeidsongevallen, valt ook op te maken uit HR 12 januari 2001, NJ 2001, 253 (Vonk Montage/Van der Hoeven), dat werd besproken in PIV-Bulletin 2001, 4 en HR 4 oktober 2002, LJN-Nr. AE 4090 (broodmes) dat van commentaar werd voorzien in PIV-Bulletin 2003, 1. Het koffievlekarrest van de Hoge Raad van 12 september 2003 strookt voorts met zijn vier maanden eerder gewezen arrest HR 16 mei 2003, LJN-Nr. AF 7000 (dakdekker) dat werd behandeld in PIV-Bulletin 2003, 5. Het in de genoemde PIV-Bulletins geleverde commentaar bij de arresten kan hier dan ook als volledig herhaald en ingelast worden beschouwd.

De werknemster had in deze kwestie bij de rechtbank nog een beroep gedaan op HR 5 juni 1998, NJ 1998, 817. Met referentie daaraan betoogde zij dat, ook ingeval er zich een op het eerste oog niet ernstig ongeval heeft voorgedaan, de werkgever door de arbeidsinspectie een ongevalsrapport zou moeten laten opstellen. Omdat in een dergelijk rapport ook de toedracht van een bedrijfsongeval wordt vastgelegd, biedt het een hulpmiddel om na te gaan of de werkgever – gelet op de omstandigheden van het geval – voldoende veiligheidsmaatregelen heeft getroffen

Deze stelling van de werknemster is onjuist. In arresten van een latere datum – HR 15 december 2000, NJ 2001, 252 (Van Merksteijn/Öztürk) en HR 18 januari 2002, VR 2002, 109 (arbeidsongeval in AH-supermarkt) – besproken in PIV-Bulletin 2002, 2 is hieromtrent immers al door de Hoge Raad overwogen dat – in het kader van art. 7A:1638x (oud) BW – werd aangenomen, dat de werkgever bij een ernstig arbeidsongeval voor een dergelijk rapport diende zorg te dragen. Nu art. 7:658 BW in zoverre een herziening van de voorheen krachtens art. 7A:1638x (oud) BW geldende bewijslastverdeling inhoudt dat thans de werkgever dient te bewijzen dat hij zijn zorgplicht op het gebied van de veiligheid is nagekomen, bestaat onder de werking van art. 7:658 BW voor het handhaven van de hiervoor bedoelde strenge eisen met betrekking tot de stelplicht van de werkgever op dat punt geen grond meer. Daarom kan niet worden geoordeeld dat – op de enkele grond dat de werkgever geen ongevalsrapportage heeft doen opmaken – de werkgever niet aan de in dit verband op haar rustende stelplicht heeft voldaan. Rechtbank Breda oordeelde in de hierboven besproken kwestie dienovereenkomstig. Overigens moet worden opgemerkt, dat ook onder het oude recht het ontbreken van een ongevalsrapport niet zonder meer de conclusie rechtvaardigde dat de werkgever niet aan zijn zorgplicht had voldaan.

In het koffievlekarrest redeneert de Hoge Raad in dezelfde lijn als in HR 10 december 1999, NJ 2000, 211 (Fransen/Pasteurziekenhuis) ten aanzien van het ontbreken van een bijgewerkte en geëvalueerde risico-inventarisatie in de zin van art. 4 (oud) Arbeidsomstandighedenwet. Ook louter dit feit leidt niet automatisch tot werkgeversaansprakelijkheid. De werkgever mag immers stellen en zonodig bewijzen dat een aan de daaraan te stellen eisen voldoende risico-inventarisatie het ongeval niet zou hebben voorkomen.

Dienen ook zonder schade de kosten van rechtsbijstand te worden vergoed?

Kanttekeningen bij HR 11-07-2003, RvdW 2003, 125

Inleiding

Recentelijk heeft het hierboven vermelde arrest enige opschudding onder aansprakelijkheidsverzekeraars veroorzaakt. Kort gezegd oordeelde de Hoge Raad dat ook indien er geen schade geleden is, de kosten van buitenrechtelijke rechtsbijstand voor vergoeding in aanmerking kunnen komen. Hiermee lijkt afbreuk te worden gedaan aan het adagium dat degene die zonder succes een derde aansprakelijk stelt zelf zijn kosten moet dragen. Hieronder geef ik aan dat uit het arrest zelf blijkt dat de daarin geformuleerde regel niet universeel toepasbaar is.

De feiten

Noch de Hoge Raad noch de P-G Hartkamp gaan uitgebreid in op de toedracht. Aan het arrest valt te ontlenen dat de benadeelde op 4 januari 1989 in de gemeente Bernisse als bestuurder van een personenauto betrokken was geraakt bij een aanrijding, waarvoor de bestuurster van een andere personenauto aansprakelijk was. Haar WAM-verzekeraar had aansprakelijkheid erkend en de cascochade van de benadeelde vergoed. Deze meldde echter pas na geruime tijd ook letselschade te hebben geleden, die zich eerst na verloop van tijd had geopenbaard. Ter bepaling van de omvang van die schade en het causaal verband tussen die schade en de aanrijding had hij kosten gemaakt in verband met rechtsbijstand en medisch onderzoek (kosten ex 6:96 lid 2 BW). De WAM-verzekeraar weigerde echter deze te vergoeden en werd vervolgens gedagvaard.

Het verloop van de procedure

De kantonrechter oordeelde dat de benadeelde in beginsel recht had op vergoeding van de redelijkerwijs door hem gemaakte kosten, ook al werd achteraf vastgesteld dat niet was aangetoond dat hij door de aanrijding in 1989 letsel had opgelopen. De rechtbank merkte echter in hoger beroep op dat voor vergoeding van buitengerechtelijke kosten een grondslag voor een vordering tot schadevergoeding moest bestaan. Nu niet vaststond dat benadeelde door het ongeval in 1989 letsel had opgelopen en letselchade had geleden, kon niet worden vastgesteld dat zo'n grondslag bestond. De vordering tot vergoeding van kosten ter vaststelling van schade en aansprakelijkheid werd daarom niet toegewezen geacht. De kwestie werd aan de Hoge Raad voorgelegd, die zich op hetzelfde spoor als de kantonrechter bleek te bevinden en het vonnis van de rechtbank casseerde.

Overwegingen van de Hoge Raad

Wat zijn de overwegingen van de Hoge Raad? Allereerst

Mr. E. Lantinga, VVAA

wordt geoordeeld dat art 6:96 BW geen zelfstandige grondslag biedt voor een verplichting tot vergoeding van kosten. Deze wetsbepaling veronderstelt dat er een wettelijke verplichting tot schadevergoeding bestaat, in welk geval bedoelde kosten mede, naast de andere schade, voor vergoeding in aanmerking komen. Die wettelijke verplichting stond reeds vast, nu de WAM-verzekeraar aansprakelijkheid had erkend, zodat de kosten in beginsel voor vergoeding in aanmerking komen.

Waar de rechtbank als grondslag voor vergoeding van de kosten het bestaan van schade neemt, vindt de Hoge Raad het reeds voldoende dat er een wettelijke verplichting tot schadevergoeding bestaat. In andere termen: de rechtbank gaat uit van de gedachte dat als het eindresultaat (wel of geen schadevergoeding) voor de benadeelde ongunstig is hij zelf het risico moet dragen dat hij zijn kosten niet kan verhalen. De Hoge Raad stelt dat, nu er jegens de benadeelde onrechtmatig is gehandeld en er een wettelijke verplichting tot schadevergoeding bestaat, de benadeelde het recht heeft zijn schade in kaart te brengen. Omdat hij door onrechtmatig handelen van een derde in zijn positie is gebracht dient die derde voor de kosten op te komen, ook als later blijkt dat de benadeelde geen schade heeft geleden.

Commentaar

De eerste kanttekening bij dit arrest is dat deze uitspraak onverlet laat dat nog steeds geldt dat de gemaakte kosten redelijk moeten zijn.

Men kan dit afleiden uit het feit dat de Hoge Raad in rechtsoverweging 3.5.3 uitdrukkelijk het woord “(redelijke)” gebruikt. Nog steeds kunnen toetsingsfactoren als de hoogte van het uurtarief, de verhouding tussen enerzijds het financiële belang van de zaak en anderzijds de

gemaakte kosten en de aard en omvang van de verrichtingen – aan de hand van een door de rechtshulpverlener aan te leveren verrichtingstaat – toegepast worden.

Verder geldt dat de Hoge Raad voorwaarden stelt aan toewijzing van kosten, ook als ze vruchteloos gemaakt zijn: de kosten moeten als gevolg van de aanrijding gemaakt zijn (sine qua non-verband), en zij dienen tevens *“in een zodanig verband met de aanrijding te staan dat zij aan de daarvoor aansprakelijke persoon, mede gezien de aard van de aansprakelijkheid en van de schade, als gevolg van deze gebeurtenis kunnen worden toegerekend”*.

Er moet dus een sine qua non-verband bestaan. Kort gezegd is dit een zeer strikt, in feite natuurwetenschappelijk, verband. Een auto rijdt met hoge snelheid tegen mijn been, en door die geweldsinwerking ontstaat een fractuur. Normatieve benaderingen aan de hand van begrippen als redelijkheid of voorzienbaarheid spelen dus bij vaststelling van zo'n sine qua non-verband geen rol.

Hartlief formuleert het in NTBR 2002, 1 als volgt: *“In de kern komt het (sine qua non) verweer erop neer dat de schade ook bij uitoefening van voldoende zorg zou zijn ontstaan. Anders gezegd: niet de tekortkoming vormt de oorzaak van de schade, maar een andere omstandigheid.”*

In ditzelfde artikel bespreekt Hartlief het belang van een sine qua non-verweer in een medische aansprakelijkheidskwestie. In medische aansprakelijkheidskwesties staat dat sine qua non-verband vrijwel nooit vast, omdat het opgetreden letsel zowel het gevolg kan zijn van de aandoening waarvoor de benadeelde de arts bezocht als van de verwijtbare fout die de arts bij zijn behandeling heeft gemaakt. Daarmee lijkt dit arrest niet van toepassing op medische aansprakelijkheidskwesties.

De Hoge Raad merkt tevens op dat de kosten in een zodanig verband met de aanrijding moeten staan dat zij aan de aansprakelijke persoon kunnen worden toegerekend. Het valt op dat de Hoge Raad spreekt over “verband met de aanrijding”, en niet een algemenere formulering hanteert zoals “gebeurtenis waarbij de schade is ontstaan”. Zou de Hoge Raad hier willen aangeven dat de door haar geformuleerde regel beperkt blijft tot situaties waarbij sprake is van schending van verkeers- en veiligheidsnormen?

Tenslotte wijst de Hoge Raad op de aard van de aansprakelijkheid – bij risicoaansprakelijkheid wordt minder snel toegerekend dan bij schuldansprakelijkheid – en de aard van de schade – bij letselschade wordt gemakkelijker toegerekend dan bij materiële schade.

Zal de benadeelde in dit arrest zijn kosten vergoed krijgen? Die vraag dient te worden beantwoord door het hof waarnaar de zaak wordt verwezen.

De Hoge Raad geeft hierbij het hof al enkele vingerwijzingen. Zo wijst hij er op dat naarmate de tijd is verstreken, de vraag meer kan gaan klemmen of er tussen aanrijding en kosten nog wel causaal verband (in de zin van een *sine*

qua non-verband) bestaat. Ook wordt, vooruitlopend op een mogelijk door het hof te verstrekken bewijsopdracht, aangegeven dat de bewijsplicht – bij voldoende gemotiveerde betwisting – bij de benadeelde ligt. De rechter dient bij de waardering van dit bewijs acht te slaan op de aard en ernst van de aanwijzingen voor het bestaan van letsel en de mate van waarschijnlijkheid dat dit letsel in verband staat met het ongeval. Hierbij zal de medische geschiedenis van belang zijn, en vaak een beoordeling door een medisch deskundige.

Conclusie

Aldus heeft de Hoge Raad een arrest gewezen dat past in de tendens van voortschrijdende slachtofferbescherming. Is er eenmaal sprake van een verplichting tot schadevergoeding dan mag de mogelijkheid dat de benadeelde zijn schade niet kan aantonen, en dan zelf zijn kosten zou moeten dragen, geen belemmering zijn om dat onderzoek uit te voeren. Tevens echter heeft de Hoge Raad aangegeven dat de aldus geformuleerde regel niet universeel toepasbaar is en er voor toewijzing van de zonder succes gemaakte kosten voorwaarden bestaan.

Zo lijkt er geen reden te zijn dit arrest toe te passen, indien geen sprake is van schending van een verkeers- of veiligheidsnorm. De benadeelde dient aan te tonen dat er een oorzakelijk verband met de aanrijding te bestaan en dat de gemaakte kosten redelijk zijn.

Jurisprudentie opzetclausule

Mishandeling. Geen polisdekking op AVP

Mr. A.F.J. Blondeel, AMEV Personenschade

Hieronder volgen vier praktijkgevallen over de dekking van de AVP ingeval van opzet

Hoge Raad 27 juni 2003, LJN-Nr. AF 7425, zaaknr. C01/305HR

Op 16 maart 1995 sloeg een man tijdens een burenruzie zijn buurman met een ijzeren staaf op diens linkerbovenbeen, tengevolge waarvan een beenbreuk ontstond. De buurman sprak de dader aan voor zijn schade, welke door de dader bij zijn AVP-verzekeraar werd gemeld. De verzekeraar weigerde polisdekking te verlenen met een beroep op de in de polisvoorwaarden opgenomen opzetclausule, op grond waarvan niet was gedekt de aansprakelijkheid van een verzekerde voor schade die voor hem het beoogde of zekere gevolg is van zijn handelen of nalaten.

In een door de verzekerde aangespannen gerechtelijke procedure hadden rechtbank en hof het beroep van de verzekeraar op de opzetclausule gehonoreerd. De Hoge Raad laat deze beslissing van de beide feitenrechters in stand. De Hoge Raad overweegt met referentie aan Hoge Raad 6 november 1998, NJ 1999,220 (Aegon/Van der Linden) dat de rechter onder omstandigheden uit de gedragingen van de verzekerde kan afleiden of deze het letsel heeft beoogd of zich ervan bewust was dat dit letsel het gevolg van zijn handelen zou zijn. Het hof heeft vastgesteld dat de verzekerde met een ijzeren staaf, die hij met twee handen vasthield, zo hard tegen het bovenbeen van zijn buurman heeft geslagen dat een botbreuk in dat bovenbeen is ontstaan. In het licht van deze vaststelling van het hof – die erop neerkomt dat de verzekerde heeft geslagen met een voorwerp dat geëigend is ernstig letsel toe te brengen en dat hij met grote kracht tegen het bovenbeen van zijn buurman heeft geslagen – is het oordeel van het hof, dat de verzekerde zich ervan bewust was dat het in feite toegebrachte letsel het gevolg van zijn handelen zou zijn, niet onbegrijpelijk.

Hof Arnhem 8 juli 2003, LJN-Nr. AH 9654, zaaknr. C03/167

Op 14 juni 1998 vond een vechtpartij plaats in café De Jukebox te Oldenzaal. Daarbij werd een man met een bierglas in zijn gezicht geslagen, tengevolge waarvan hij oogletsel opliep dat leidde tot blindheid aan één oog. De voor schadevergoeding aangesproken dader had zijn AVP-verzekeraar in vrijwaring opgeroepen en gevorderd polisdekking te verlenen. Ook in dit geval had de verzekeraar zich jegens zijn verzekerde beroepen op de opzetclausule die bepaalt dat niet gedekt is de aansprakelijkheid van een verzekerde voor schade die voor hem het beoogde of zekere gevolg is van zijn handelen of nalaten. Rechtbank Almelo had bij eindvonnis van 6 november 2002 – exact

vier jaar na Aegon/Van der Linden – het beroep van de verzekeraar op de opzetclausule gehonoreerd en de verdring van verzekerde afgewezen.

Het hof laat deze beslissing van de rechtbank in stand. Bij het oordeel van het hof staat voorop dat in hoger beroep onbestreden is gebleven dat niet tot de conclusie kan worden gekomen dat de dader het oogmerk had om het in feite toegebrachte letsel toe te brengen. Met de stelling dat het daarbij gaat om een subjectieve invulling aan de hand van hetgeen zich in zijn bewustzijn heeft afgespeeld, heeft de dader zich er voorts op beroepen zich er niet van bewust te zijn geweest dat het in feite toegebrachte letsel het gevolg van zijn handelen zou zijn. Naar het oordeel van het hof ontzenuwt de feitelijke toedracht echter deze stelling van de dader. Evenals de rechtbank hanteert het hof bij deze beoordeling het in HR Aegon/Van der Linden geformuleerde criterium, dat de rechter onder omstandigheden uit de gedragingen van de verzekerde kan afleiden of deze het letsel heeft beoogd of zich ervan bewust was dat dit letsel het gevolg van zijn handelen zou zijn. In de strafzaak voorafgaande aan de civiele procedure is bewezen verklaard dat sprake was van een handgemeen tussen betrokkenen, waarbij de verzekerde zijn opponent – die op korte afstand van hem stond – opzettelijk met kracht een glas in zijn gezicht heeft geslagen, waarop de tegenstrever gestrekt achterover viel. Uit deze aan de hand van getuigenverklaringen vaststaande geweldsuitoefening van de verzekerde kan volgens het hof, anders dan de verzekerde betoogt, wél worden afgeleid dat de verzekerde zich ervan bewust was dat het toegebrachte oogletsel het gevolg van zijn handelen zou zijn. Het hof acht daarbij essentieel dat een bierglas, wanneer dat, zoals in dit geval, opzettelijk met kracht nabij het oog in het gezicht wordt geslagen, zonder meer geschikt is om het in feite toegebrachte letsel teweeg te brengen. Het hof voegt daar nog aan toe: *“... van die geschiktheid kan ook kan worden uitgegaan, indien dat glas niet al vóór de geweldinwerking kapot was (partijen hebben hierover geen helderheid verschaft). In dat geval kan, gezien de algemene bekendheid van de breekbaarheid van glas, worden aangenomen dat de dader zich ervan bewust was dat de geweldinwerking van het glas op het gezicht tot het breken van het bierglas zou leiden, waarbij scherpe glasranden en daarmee oogletsel zouden ontstaan.”*

Met kennelijke referentie aan een ander arrest over de uitleg van de onderhavige opzetclausule – HR 18 oktober 1996, NJ 1997, 326 (NN/Veerman)– overweegt het hof tenslotte nog, dat gesteld noch gebleken is dat het zich hier voorgedane letsel vanwege het slachtoffer persoonlijk betreffende omstandigheden – diens ‘extra’ kwetsbaarheid – voor de dader niet voorzienbaar was. Zoals bekend ging het in het

> 11

Veerman-arrest om een vuistslag in het gelaat die – vanwege de predispositie van het slachtoffer – tot blindheid leidde, welk letsel als gevolg van een dergelijke vuistslag niet in de lijn der verwachting lag.

Rechtbank Utrecht 28 mei 2003, rolnr. HAZA 02-2112, zaaknr. 153403

Op 11 februari 1999 werd een vrouw om het leven gebracht. Op 18 augustus 1999 werd de dader door de strafrechter veroordeeld wegens moord met voorbedachten rade. Naast een gevangenisstraf van zeven jaar had de strafrechter – op grond van het oordeel dat het bewezen verklaarde feit aan deze dader in verminderde mate kan worden toegerekend – TBS opgelegd. De strafrechter had aan de nabestaanden, die zich als benadeelde partij hadden gevoegd in de strafprocedure, een schadevergoeding toegekend van ruim € 12.000. Het betrof kosten voor de begrafenis, vliegtickets naar het oorspronkelijke thuisland, kosten voor diverse boodschappen en taxiriten, door de vader van de overledene gedeeld inkomen en rechtsbijstandkosten. De schade trad dus enigszins buiten het kader van art. 6:108 BW, doch dat aspect was in deze procedure niet aan de orde. De schade werd door de dader gemeld op een AVP-verzekering. De verzekeraar weigerde polisdekking te verlenen, onder andere met een beroep op de opzetclausule die bepaalde dat niet gedekt was de aansprakelijkheid van een verzekerde voor schade die voor hem het beoogde of zekere gevolg was van zijn handelen of nalaten. De verzekerde vorderde in rechte dat de verzekeraar dekking moest verlenen. De rechtbank stelt vast dat de verzekeraar zich terecht op de opzetclausule heeft beroepen en oordeelt dat de door de nabestaanden van de overledene gevorderde schade wellicht niet het beoogde, doch in ieder geval het zekere gevolg van het ombrengen van de vrouw is. Immers, op de dood van een mens volgt onvermijdelijk een begrafenis of crematie en een periode waarin de nabestaanden niet zullen werken terwijl, wanneer iemand door geweld is omgebracht, de dader er rekening mee moet houden – en dus geacht moet worden zich ervan bewust te zijn – dat de nabestaanden kosten voor rechtsbijstand zullen moeten maken bij deelname als benadeelden aan het strafproces. Van een “voorwaardelijk opzet,” zoals de dader het formuleert – in de zin van het zichzelf blootstellen aan de aanmerkelijke kans op het intreden van bepaalde gevolgen – is in dit geval dan ook geen sprake.

De rechtbank oordeelt vervolgens dat het enkele feit dat de strafrechter de dader verminderd toerekeningsvatbaar heeft geacht niet tot een ander oordeel leidt. Als de dader de gevolgen van zijn daden niet of verminderd heeft kunnen overzien, laat dit in het kader van de uitleg van de onderhavige opzetclausule onverlet dat de verzekerde geacht moet worden zich ervan bewust te zijn dat uit het ombrengen van een familielid voor de nabestaanden per definitie kosten voortvloeien, zoals door hen gevorderd en toegewezen in het strafproces. Ten aanzien van deze dader geldt dit temeer, nu de strafrechter heeft vastgesteld dat deze dader de vrouw opzettelijk en met voorbedachten rade van het leven heeft beroofd.

Omdat de opzetclausule niet alleen ziet op de beoogde gevolgen van het ombrengen van de vrouw doch ook op de zekere gevolgen daarvan, acht de rechter evenmin relevant dat de opzet van de dader niet gericht is geweest op het toebrengen van schade aan de nabestaanden.

Rechtbank Utrecht 16 januari 2002, rolnr. HAZA 01-692, zaaknr. 128576

Een man en een vrouw hadden enige tijd een relatie met elkaar gehad waaruit drie kinderen waren geboren. Nadat de relatie was stukgelopen, waren de kinderen bij de moeder gebleven en was er voor de man een omgangsregeling getroffen. Toen de man op 5 juli 2000 telefonisch vernam dat hij het eerstkomende weekeinde zijn kinderen niet zou zien, werd hij kwaad. Hij pakte een aanzetstaal en ging in zijn auto op weg naar zijn ex-partner. Toen hij haar onderweg zag, reed hij op haar in. Direct daarna stapte hij uit de auto en sloeg de eveneens ter plaatse aanwezige nieuwe levenspartner van zijn ex met het aanzetstaal meerdere malen op het hoofd en in het gezicht. De nieuwe partner liep daarbij wonden op zijn kin en aan zijn hoofd op die met drie, respectievelijk veertien hechtingen werden gedicht.

De uit het voorval voortvloeiende aansprakelijkstelling werd door de dader gemeld op zijn AVP-polis, doch de verzekeraar weigerde dekking te verlenen. In de polisvoorwaarden was de aangescherpte opzetclausule opgenomen, waarin het opzet werd gekoppeld aan de wederrechtelijke gedraging zelf en niet meer aan de beoogde of zekere gevolgen daarvan. De tekst luidde: “... *uitgesloten is de aansprakelijkheid van een verzekerde voor schade veroorzaakt door en/of voortvloeiend uit zijn/haar opzettelijk en tegen een persoon of zaak gericht wederrechtelijk handelen of nalaten.*”

De rechtbank concludeert op grond van de vaststaande feiten dat de dader wederrechtelijk heeft gehandeld, immers in strijd met de wettelijke plicht om een ander geen letsel toe te brengen. Vast staat dat verzekerde het slachtoffer heeft geslagen en verwond en eveneens dat de aan het slachtoffer toegebrachte schade het gevolg is van het handelen van de verzekerde. Naar het oordeel van de rechtbank is, anders dan de verzekerde stelt, volgens de onderhavige opzetclausule niet vereist dat de verzekerde de in feite toegebrachte schade heeft beoogd of zich ervan bewust was dat deze schade het gevolg van zijn handelen of nalaten zou zijn, doch slechts dat een oorzakelijk verband bestaat tussen de schade en het handelen of nalaten van de verzekerde als bedoeld in de clausule.

De dader had in deze procedure nog aangevoerd dat hij niet willens en wetens zou hebben gehandeld, maar dat hij verkeerde in een situatie van geestelijke ontreding en/of ontoerekeningsvatbaar was. Hij beriep zich daarbij op een door een psycholoog/psychotherapeut uitgebracht rapport en op een voorlichtingsrapport van Reclassering Nederland. De rechtbank oordeelt echter dat de dader dit aspect niet heeft bewezen. Uit de bedoelde rapporten kan volgens de rechtbank niet worden afgeleid dat de spanning en emotie die op 5 juli 2000 bij de dader zijn ontstaan als gevolg van de in de rapporten vermelde stressfac- ➤

toren van zodanige aard waren, dat de dader niet in staat was zijn wil te bepalen en van zijn handelen af te zien. Daarbij komt volgens de rechtbank dat als vaststaand moet worden aangenomen dat de dader zich willens en wetens in de situatie gebracht heeft waarin hij het slachtoffer met een aanzetstaal te lijf ging.

Commentaar

In PIV-Bulletin 2002, 5 werden Rechtbank Utrecht 25 april 2001 en – in hoger beroep daarvan – Hof Amsterdam 25 april 2002 besproken. In deze kwestie inzake een steekpartij tussen echtelieden werd door rechtbank en hof een beroep op de oude opzetclausule gehonoreerd. Het daar opgenomen commentaar blijft, gelet op de uitkomst van de hierboven behandelde arresten en vonnissen, onverminderd van toepassing.

Interessant is dat thans de Hoge Raad op 27 juni 2003 het oordeel van de feitenrechter, dat de verzekeraar zich terecht had beroepen op de ‘oude’ opzetclausule, in stand heeft gelaten. Immers, vooral sinds de eerdere arresten van ons hoogste rechtscollege ‘NN/Veerman’ en ‘Aegon/Van der Linden’, wordt nogal eens uit een misdrijf voortvloeiende schade op een AVP-polis gemeld. Dit kennelijk in de veronderstelling dat de verzekeraar te allen tijde dekking zou moeten verlenen op grond van deze arresten van de Hoge Raad. De inmiddels verzamelde jurisprudentie wijst uit, dat de feitenrechter zich onder toepassing van de door de Hoge Raad geformuleerde rechtsregel – dat de rechter onder omstandigheden uit de gedragingen van de verzekerde kan afleiden of deze het letsel heeft beoogd of zich ervan bewust was dat dit letsel het gevolg van zijn handelen zou zijn – kritisch pleegt op te stellen. Hier geeft dus ook de Hoge Raad aan, dat hij die ruimte nadrukkelijk

aan de feitenrechter laat en dat de in Aegon/Van der Linden geformuleerde rechtsregel beslist geen holle frase is.

Interessant is ook de Conclusie van A-G Spier voorafgaande aan het arrest van 27 juni 2003. Ook hij concludeerde tot verwerping van het cassatieberoep. Spier rondt zijn conclusie af met de opmerking dat het naar zijn mening niet vreemd is dat verzekeraars dit soort schades niet willen dekken. Natuurlijk heeft dat potentieel nare consequenties voor de laedens en allicht ook voor de benadeelde. Dat kan voor de rechter evenwel geen reden zijn verzekeraars een dekking op te dringen die zij uitdrukkelijk niet hebben gewild en die de polis niet biedt. De Hoge Raad heeft volgens A-G Spier ruim oog gehad voor de problemen van verzekerden die worden geconfronteerd met een beroep op een opzetclausule. Maar er is een grens, zoals ook uit rechtspraak van de Hoge Raad blijkt. Eiser heeft nog benadrukt dat hij zich bewust was van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid en dat hij daarom een AVP-verzekering heeft afgesloten. *“Wat daarvan zij, het gaat mij te ver om een dekking te creëren die de polis duidelijk niet biedt. Het leven is soms bitter, in dit geval zeker niet alleen voor eiser”*, aldus A-G Spier. Zoals gesteld hebben AVP-verzekeraars de opzetclausule inmiddels aangescherpt en wordt opzet thans gekoppeld aan de gedraging zelf en niet meer aan de gevolgen daarvan. In het hierboven besproken vonnis van de Rechtbank Utrecht 16 januari 2002 is de nieuwe clausule aan de orde gekomen. Voor meer informatie over die clausule en haar totstandkoming verwijs ik op deze plaats nog eens naar de bijdragen van mr. M.R. de Vries in PIV-Bulletin 2000, 3, prof. mr. J.H. Wansink in AV&S, december 2000, p. 14 en mevrouw mr. H.Th. Vos in Vrb 2000, p. 23.

NPP komt naar buiten met Aanbeveling Snelheidsnormen

Het NPP heeft op 7 oktober 2003 een persbericht doen uitgaan, waarmee het de Aanbeveling snelheid schade- en aansprakelijkheidstraject onder de aandacht brengt. Deze

aanbeveling staat – evenals de andere NPP-richtlijnen – op de openbare website van het NPP: www.npp.nl.

PIV vernieuwt openbare website

Het PIV heeft zijn openbare website www.stichtingpiv.nl vernieuwd. De site biedt nieuws over en meer inzicht in uiteenlopende aspecten van de personenschaderegeling.

Van visitekaartje naar vakinformatie

De website van het PIV steekt niet alleen in een nieuw jasje, maar is ook drastisch uitgebreid. Daarbij speelt inhoudelijke vakinformatie op het gebied van de regeling van personenschade een centrale rol.

Vanaf vandaag houdt het PIV belangstellenden dagelijks op de hoogte van de meest relevante actualiteiten op het gebied van personenschade en eigen activiteiten. Op deze manier wil het PIV een actieve bijdrage leveren aan de dialoog rond personenschade en ondersteuning bieden aan een voor zowel benadeelden, belangenbehartigers als verzekeraars efficiënte regeling daarvan.

Wat is te vinden op www.stichtingpiv.nl?

Actualiteiten: opmerkelijke (on)gepubliceerde jurisprudentie, schaderegelingsbeleid van aansprakelijkheidsverzekeraars, onderwerpen waarover een brede maatschappelijke discussie is en feitelijkheden;

Historische informatie op onderwerp en op bron;
En natuurlijk informatie over activiteiten die het PIV ontplooit, zoals studiedagen, het PIV-Bulletin en afgerond toegepast onderzoek.

Voor wie is de site ontwikkeld?

Met www.stichtingpiv.nl richt het PIV zich met name op diegenen die zich professioneel bezighouden met de regeling van personenschade zoals rechtshulpverleners, slachtofferorganisaties, wetenschappers, wetgever en rechterlijke macht. Natuurlijk zijn ook andere belanghebbenden en geïnteresseerden van harte welkom.

In Memoriam

Op 22 september 2003 overleed op 63-jarige leeftijd dr. Boudewijn E.M.M. Regout, medisch adviseur.

De heer Regout was vanaf de start van de Stichting Personenschade Instituut van Verzekeraars (PIV) in 1998 een bijzonder actief lid van haar Commissie Medische Aspecten, waarbij hij een brede belangstelling toonde voor alle opkomende onderwerpen, zelfs op de aanpalende terreinen van juridische en arbeidsdeskundige aard. Gedurende zijn actieve leven was hij als lid van de Nederlandse Vereniging van Geneeskundig Adviseurs bij Verzekeringsmaatschappijen (GAV) een alomtwaardeerde en stuwende kracht achter de Opleiding voor Medische Adviseurs.

Alhoewel wij op de hoogte waren van zijn slechte gezondheid, kwam het bericht van zijn overlijden op een veel te jonge leeftijd als een schok.

Wij wensen zijn weduwe en zonen van harte sterkte toe.

Mr. F.Theo Kremer, directeur Stichting PIV

Agenda

KSU Studie

17-11-2003 en 19-11-2003: Wegens succes twee extra edities van de studiemiddag 'Sociale Voorzieningen in de personenschadepraktijk & Keuzevrijheid of schadebeperkingsplicht?' in resp. Amsterdam en Rotterdam.

16-12-2003: Cursusdag 'Beter communiceren in de personenschadepraktijk' een communicatietraining speciaal voor de ervaren advocaat of expert. De Industriële Groote Club in Amsterdam. Trainer mevrouw mr. A.S. Fontijn en expert personenschade mr. F.B. Reijnen - Cunningham Boschman - leiden cursisten via praktijkcasus en rollenspellen door diverse in de personenschadepraktijk voorkomende gespreks-, onderhandelings- en conflictsituaties.

Info: 020-4496420 - mail@ksustudie.nl, www.ksustudie.nl

Symposium Van Maanen/Hartlief in samenwerking met LSA

15-12-2003: 'De rol van het aansprakelijkheidsrecht bij de verwerking van persoonlijk leed' in de Jaarbeurs te Utrecht.

Dagvoorzitter prof.mr. C.E. du Perron - Universiteit van Amsterdam.

Prof.mr. Gerrit van Maanen - Universiteit van Limburg - houdt een inleiding inzake 'Het experiment met het Veterans Affairs Medical Center in Lexington USA' en geeft de workshop 'Alternatieven voor de huidige praktijk'.
Prof. mr. Ton Hartlief - Universiteit van Maastricht - houdt een inleiding inzake 'Geld en affectieschade. Maakt geld (weer) gelukkig?' en geeft de workshop 'Shockschade en affectieschade.

Dr. Eric Vermetten - psychiater AZU - houdt een inleiding inzake 'Posttraumatische stressstoornis en vergoeding'.

Info: Secretariaat Letselschade Advocaten LSA - 0172-447070 - info@munnekelourens.nl

Derde lustrum LSA-symposium

30-01-2004: Jubileumthema 'Schade: vergoeden of beperken?', Kurhaus in Den Haag (Scheveningen)

Dagvoorzitter: prof.mr. C.C. van Dam - VU.

Sprekers:

Vergoeden van schade: wat is dat eigenlijk?, mr. S.D.

Lindenbergh - RUL

Reïntegratie, prof.mr. W.H. van Boom - UVT

Sociale zekerheid en civiele aansprakelijkheid; een verhaal apart, mr. Chr.H. van Dijk - Kennedy Van der Laan Advocaten

De rekening van het kind. Opmerkingen over de vaststelling van de omvang van letselschade van ernstig gewonde jonge kinderen, prof.mr. R.P.J.L. Tjittes - Raadsheer Hof Arnhem

Info: Vermande Studiedagen 070-3789961,

www.vermandestudiedagen.nl

Het PIV-Bulletin is een regelmatig verschijnende uitgave van de Stichting Personenschade Instituut van Verzekeraars
Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder uitdrukkelijke toestemming van de desbetreffende auteur(s).

Redactiesecretariaat
Mevrouw J.M. Polman, Stichting PIV
Postbus 93450
2509 AL Den Haag
Telefoon: 070 333 88 73
Telefax: 070 333 88 33
e-mail: piv@verzekeraars.nl
Website: www.stichtingpiv.nl
M.m.v. drs. P.J.M. van Steen, journalist
Creatie & realisatie: Artmark BNO, Rijswijk

